

OSMANLI TAŞRA YÖNETİMİ ÇALIŞMALARINDA COĞRAFI BİLGİ SİSTEMLERİNİN (CBS) KULLANIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME VE YÖNTEM ÖNERİSİ: HUDÂVENDİGÂR SANCAĞI ÖRNEĞİ

 Nilüfer ALKAN GÜNAY*

ÖZET

Osmanlı eyalet düzeninde, her sancağın gelirlerine göre değişkenlik gösteren alt birimlere ayrılmasından dolayı, sancakların idarî anlamda nasıl ve neden birbirlerinden farklılaştıkları tahrir defterlerine dayanan araştırmalar ile ortaya konulmuştur. Ancak, bilhassa kadı sicillerinde tahrir defterlerinde gördüğümüzden çok daha ayrıntılı bir yönetim düzeni olduğu, serbestiyet üzere yönetimle açıkladığımız çoğu yetki alanının da aslında mekânsal açıdan tekrar tekrar bölündüğü görülmektedir. Bu makalede 16. yüzyılda Osmanlı sancak yönetiminin ayrıntılarının bütüncül bir bakış açısıyla görülebilmesi için, tek bir sancağın yönetim düzeni hakkında veri içeren başta tahrir defterleri ve kadı sicilleri olmak üzere farklı amaç ve formatlarda oluşturulmuş arşiv kaynaklarının Coğrafi Bilgi Sistemleri ile analizi önerilmektedir. Osmanlı tarihi araştırmalarında CBS analizine başvurulması ya da tahrir defterleri ile kadı sicillerinin beraber kullanımı yeni değildir. Ancak idare tarihi araştırmalarında belirtilen derecede kapsamlı bir sancak yönetimi analizi henüz yapılmamıştır. Bu çerçevede makalede CBS'nin Osmanlı tarihi araştırmalarında kullanımı ve taşra yönetimi çalışmalarına getirebileceği yenilikler Hudâvendigâr sancağı üzerinde örneklendirilerek ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı idare tarihi, CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri), sancak yönetimi, Hudâvendigâr sancağı, yetki alanı

An Evaluation and Methodological Proposal on The Use of Geographical Information Systems (GIS) in Ottoman Provincial Administration Studies: The Case of Hudâvendigâr Sanjak

ABSTRACT

In the Ottoman provincial administration, since each sanjak was divided into subcategories (administrative units) that varied according to their income, research based on tahrir registers has revealed how and why sanjaks differed from each other in administrative terms. However, when examining documents related to administrative history, especially qadi court records, it becomes evident that the administrative structure was much more intricate than what is reflected in the tahrir registers. Moreover, most of the administrative domains that we attempt to explain through the concept of serbestiyet were subdivided repeatedly in terms of spatial organization. This article proposes a holistic approach to analyzing the details of Ottoman sanjak administration in the 16th century by integrating various archival sources created for different purposes and formats -particularly tahrir registers and qadi court records, which provide data on the administrative structure of a single sanjak- with Geographic Information Systems (GIS). Using tahrir registers and qadi court records in conjunction with GIS analysis is not new in Ottoman history research. However, a comprehensive examination of sanjak administration from the perspective of administrative history has yet to be accompanied. In this context, the article explores the role of GIS in Ottoman historical research and the innovations it can introduce to studies on provincial administration, with a specific focus on the sanjak of Hudâvendigâr.

Key Words: Ottoman administrative history, GIS (geographical information systems), provincial administration, the sanjak of Hudâvendigâr

* Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, niluferalkan@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Alkan Günay, N. (2025). Osmanlı taşra yönetimi çalışmalarında Coğrafi Bilgi Sistemlerinin (CBS) kullanımı üzerine bir değerlendirme ve yöntem önerisi: Hudâvendigâr sancağı örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(49), 719-738. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1637640>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 11 Şubat / February 2025

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 27 Şubat / February 2025

Giriş

Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altındaki toprakları üzerinde kurduğu idarî düzen, oldukça ayrıntılı bir mekânsal organizasyona sahiptir. Bu yapıda önce *mîrî, öşrî ve haracî* olarak hukukî statüsü tespit edilen araziler *eyalet, sancak ve kaza* şeklinde idarî birimlere ayrılarak tasnif edilmiştir (Barkan, 1980: 249-250; İnalçık, 1996, 23-25; Başar, 1997: 2). Askerî-idarî birimler biçiminde teşekkül eden eyaletlerin başında beylerbeyleri, bir alt kademedeki sancaklarda sancakbeyleri ve şer'î-idarî birimlerdeki her kazanın başında da kadılar görevlendirilmiştir. Bu birimlerde, Osmanlı devlet anlayışında önemli bir yere sahip kuvvetler ayrımı ilkesi doğrultusunda sultanın yürütme (örfî) yetkisini beyler, yargı (şer'î) yetkisini de kadılar temsil etmişlerdir (İnalçık 2003: 108; Ergenç, 2006: 127). Osmanlı Devleti'nde taşra yönetiminin temelinde söz konusu yapılanma vardır.

Bu ilk düzenlemeden sonra sancaklar (tımarlı eyaletlerde) sağladıkları gelirlere göre has, zeamet, tımar, vakıf ve mülk şeklinde alt kategorilere ayrılmıştır. Böylelikle her sancağın reayası da idarî ve malî bağlamda üzerinde sakin oldukları arazi çeşidine göre has reayası, zeamet reayası, vakıf reayası gibi adlarla tanımlanmıştır. Konar-göçer reaya için ise yayladığı ya da kışladığı toprağa göre benzer bir sınıflandırma yapılmıştır (Şahin, 2006: 187). İşte tahrir uygulaması da Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altındaki topraklarda tesis ettiği bu mekânsal organizasyonun kayıt altına alınması işlemidir (Barkan, 1980: 881; Öz, 2010: 425; Emecen, 2011: 325-327).

Ayrıca, Osmanlı taşra yönetiminde örfî ve şer'î yetki alanlarının şekillenmesi tahrir defterlerinde tespit edebildiğimiz hâliyle son bulmayarak, yukarıda özetlenmeye çalışılan üst sınıflandırmanın altında, sancakların coğrafi yapısı, gelir kalemlerinin tahsilinin mukataa parçalarına ayrılarak işletilmesi ya da mevcut kazaların bölünerek yeni kazaların oluşturulması ve bazen de birden fazla kazanın tek kadının yetki alanında birleştirilmesi gibi etkenlerin sonucu olarak devam etmiştir (Ergenç 2006: 141-150; Orbay, 2007: 132; Gökçe 1994: 231-232; Beyazıt, 2010: 92-94). Diğer bir deyişle tahrir defterlerinde yazı ve sayılarla çizilen harita üzerinde yeni yetki alanları ortaya çıkmıştır. Ancak mevzubahis yetki alanları tahrir defterlerinden değil, devrin başka kaynaklarından izlenebilmektedir.

Tüm yapı göz önüne alındığında devletin mekâna (fethedilen topraklara) kendi düzenini oluşturmak adına nasıl müdahale ettiği görülmektedir. Lefebvre'in mekânın üretimi kuramı da devlet ve iktidarın mekânın biçimlenmesindeki rolünü vurgulamaktadır. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin mekânsal organizasyonu ve idarî yapılanmasında, Lefebvre'in devlet ve mekân ilişkisi üzerine tespitlerinin bir erken modern dönem versiyonu şeklinde okunabilir (Lefebvre, 2014: 33-95). Devlet, sınırlarını çizdiği, bölgelere ayırdığı, haritalandırdığı toprak ile var olabilir ve iktidarına dayanarak mekânı tasarlar. Belirtilen tasarı içinde mekânı hiyerarşik olarak düzenler, böler ve kontrolünü tesis eder (Kardeş, 2019: 639-640).

Tahrir uygulaması da idarî düzen açısından Osmanlı Devleti'nin mekân inşasının ilk aşamasına işaret eder. Nihayetinde devlet anlayışının yansımaları taşıyan iktidarın ülke toprakları üzerindeki mekân inşası, toplumu belirli bir düzen içinde tutma ve iktidarı pekiştirme işlevi görür (Kaya, 2013: 45). Tahrir defterlerinde has, zeamet, vakıf ve mülk şeklindeki arazi sınıflandırması ve reayanın da bu yapıya göre idarî ve malî olarak kimliklendirilmesi de bir nevi mekânsal organizasyonun topluma yansıtılmasıdır. Bu sistem içinde *sahib-i arz* (örfî yetkili) olanın reaya üzerinde hak ve sorumlulukları da yine arazinin niteliğine (*serbest* olup olmamasına)¹ göre tanımlanır. Tahrir defterlerinde gördüğümüz idarî yapı ve yetki alanı

¹ Osmanlı taşra yönetiminde padişah hasları ile sultan ve vezir vakıflarından başka; vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, nişancı, defterdar, divân katipleri, çavuşlar, çeribaşları, subaşılar ve dizdarlar vb. yüksek rütbeli idare amirleriyle

tanımlamaları ile diğer arşiv kaynaklarında tespit edebildiğimiz ek yetki alanları, yetki alanı çatışmaları ve serbestiyetin uygulanması ile ilgili düzenlemeler başta olmak üzere yönetim düzeni hakkındaki birçok ayrıntı da Osmanlı Devleti'nde "mekân inşasının" dinamik doğasına işaret etmektedir.

Yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı tımarlı eyalet yönetiminin yazı ve sayısı ile oluşturulmuş haritaları diyebileceğimiz tahrir defterlerinde, "idare etmek, kontrol etmek ve sürdürmek" fikri etrafında idarî yetki alanlarını oluşturan devletin, belirli bir şablon izlediği görülmektedir. Ancak uygulamada her sancak özelinde sancak gelirlerinin (dolayısıyla arazi ve reaya statülerinin) değişen kombinasyonları, sancağın coğrafi yapısı ile reayasının yaşam tarzından üretim faaliyetlerine kadar gösterdiği nitelikler doğrultusunda farklı yetki alanlarının oluşumu devam etmiştir.

Mevcut yapılanmayı, Osmanlı Devleti'nde idarî taksimât çalışmalarının ana kaynağı olarak tahrir defterleri ile ele almak ve çözümlemek aslında bütün resmi görmemize olanak sağlamamaktadır (Singer, 1990: 95-125). Osmanlı sancak yönetiminde mekânsal organizasyonun tesisi, etkileri ve zamansal değişimlerinin ortaya konulabilmesi tahrir defterlerinin, kadı sicilleri, tımar ve zeamet rużnamçe defterleri ile ulema defterleri gibi örfî ve şer'î yetki alanları hakkında bilgi veren diğer kaynaklarla beraber kullanımıyla mümkün olabilir. Belirli bir sancakla ilgili farklı türlerde, farklı zaman aralıklarına ait evrak türlerinin içerdikleri mekânsal verinin coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ile işlenmesi, yüzyıllar içinde şekillenen yetki alanlarını bütüncül bir şekilde görmeye, anlamaya ve yorumlamaya olanak sağlayacaktır. Böylelikle hem yaklaşım hem de yöntem açısından Osmanlı sancak ve kaza idaresi çalışmaları için bir yöntem oluşturulabileceği düşünülmektedir. Bu makalede öncelikle CBS'nin tarih araştırmalarında ve Osmanlı tarihi alanında kullanımıyla ilgili mevcut literatür, sonrasında ise Hudâvendigâr sancağı örneğinde bu yöntemin sağlayacağı kazanımlar ele alınacaktır.

1. Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Bir Analiz Yöntemi Olarak Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanımı

Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), mekânsal veriyi saklamak, kontrol etmek, dijitalleştirmek, analiz etmek ve görüntülemek için geliştirilmiş dijital araçlar olarak tanımlanmaktadır (Aladağ, 2020a: 781). Şehir planlama, telefon şebekesi oluşturma, ulaşım ağı kurma gibi çok farklı amaçlarla kurumlar, özel şirketler ve belediyeler tarafından kullanıldığı gibi sosyal bilimlerin birçok alanında başvuru alanı nicel araştırma yöntemlerinden biri olarak belirmiştir. Tarih araştırmalarında CBS'ye 1990'ların ortalarından itibaren ilginin arttığı görülmektedir. Tarih alanında CBS, özellikle şehirlerin ve toplumların zaman ve mekândaki değişimini ve dönüşümünü gözlemlemek için kullanılmaktadır. Bu yöntemle arşiv kayıtlarında ve diğer tarih malzemesinde tespit edilen coğrafi referanslı bilgilerin dijital veriye dönüştürülerek ArcGIS ya da QGIS gibi yazılımlar ile haritalandırılması sağlanmaktadır (Aladağ, 2023a: 49-54).

CBS'nin anahtar kelimelerinin büyük veri (big data), katmanlı bir şekilde haritalandırma (deep mapping) ve ilişkisel analiz (relational analysis) olduğu söylenebilir (Harris, 2015: 18-51). Yöntem, coğrafi referanslama yoluyla fotoğraf, belge, harita ve çizim gibi farklı formatta mekânsal verileri birbirine bütünleşik bir şekilde organize etme, bu verilerin analizinden elde

diğer memur ve askerlerin has ve zeametleri, idarî ve malî bakımdan bazı imtiyazlara sahip "serbest" tımarlar olarak muamele görmekteydi. Bu tımarlarda raiyyet rûsûmu, aşâr ve bād-ı hevâ vergileri dirlik sahibine tahsis ediliyordu. Dirliğin bağlı olduğu birimin yöneticileri serbest tımarlara müdahale edemiyordu. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Barkan, 1980: 839-840; Ergenç, 2013: 204.

edilen sonuçları görselleştirme ve mekânsal analiz yapabilme yolları sunmaktadır. Yöntem yoluyla üretilen katmanlı haritadan kasıt, yalnız çeşitli veri türlerinin bir arada işlenmesi değil, farklı tarihlere ait verilerin zamansal ve mekânsal değişimini de gösterecek şekilde haritalandırılmasıdır (Gregory & Ell, 2007: 18-19). CBS'nin sunduğu söz konusu analiz imkânı, araştırmacıları araştırma konusunu derinleştirmeye ve daha fazla veriyi işlemeye yönlendirmektedir. Yöntem ayrıca büyük miktardaki verileri eş zamanlı gösterebilme işlevi ile yeni sorular sorulmasına, gözden kaçırılabilir tarihler ilişkilerin ortaya konulmasına ve hipotezlerin sorgulanmasına olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla haritalar araştırma sonuçlarını gösteren ekler olmanın ötesine taşınarak, araştırma sürecinin bir parçası hâline getirilmektedir. Ancak yine de bu, dijitalleştirilmiş bilginin objektif çıkarımda bulunmak için yeterli olduğu anlamına gelmemektedir. Başka bir deyişle, tarih alanında CBS yöntemini kullanan bir araştırmacı, veriyi okuma, tenkit etme, işleme ve elde edilen sonuçları yorumlamada yine başrolde (Barakat & Yayıcıoğlu, 2022: 20-21, 31).

CBS ve tarih araştırmalarını buluşturan çalışmalar genel olarak proje türünde, ekip çalışmalarıdır. Bu durumun önemli bir sebebi, CBS'nin vadettiği devasa veri analizi için büyük miktarlardaki arşiv belgelerinin taranması, okunması ve bahsi geçen programlara uygun bir şekilde işlenmesi, dijitalleştirilmesi ve son olarak yorumlanmasının bireysel çaba ile çok uzun yıllar sürmesidir. CBS'nin tarih araştırmalarında kullanımını ele alan yayınların hepsine burada yer vermek mümkün değildir². Ancak bu çalışmalar arasında erken modern dönem kent tarihi araştırmalarına yaptığı katkıyla *The Map of Early Modern London (MoEML)* adlı projenin öne çıktığı söylenebilir. Söz konusu çalışma aslında Londra tarihi hakkında altı farklı projenin birbirine eklenmesiyle oluşturulmuştur. MoEML, kısaca 1550-1650 dönemine ait birincil kaynaklarda Londra hakkındaki mekânsal verileri, kişileri ve kurumları ve kent hakkında ulaşılan diğer tarihsel verileri birlikte analiz etmeyi amaçlayan bir fikrin etrafında şekillenmiştir (Wrisley, 2021: 231-235). MoEML gibi büyük çaplı projelerle oluşturulan tarih referanslı şehir haritaları genel olarak bir web sitesi ya da uygulama ile açık erişime sunulmaktadır. Nitekim bu çalışmaların ortak bir noktasının da “açık veri (veri tabanlarının herkesin kullanımına açılması)” olduğunu söylemek mümkündür.

CBS ile oluşturulmuş bir araştırmanın veri tabanındaki her veri ögesi, dünya yüzeyindeki konumuna ilişkin koordinat bazlı bir referans içerir. Araştırmacılar bu veri tabanını sorgulayarak nesnelerin nerede olduğunu ve konumlarının diğer nesnelerin konumuyla nasıl ilişkilendirildiğine dair dijital veriye ulaşabilir (Gregory & Ell, 2007: 41-51). MoEML Projesi'nin web sitesinde interaktif bir harita şeklinde erişime sunulan proje veri tabanında, 16. yüzyıl Londra'sı topoğrafik özellikleri, sokakları, binaları ile şehrin idarî birimleri görülebilmektedir. Bu projede 16. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen ayrıntılı bir kuşbakışı Londra çizimi (*Agas Map*) *altlık* olarak kullanılmıştır.

CBS'nin tarih araştırmalarında uygulanmasında çalışılmak istenilen dönemde konu edilen mekânı ayrıntısıyla gösteren ölçekli bir harita bulunması önemli bir avantaj sağlamaktadır (yukarıda ifade edilen *Agas Map* gibi). Osmanlı eyaletleri için tahrir defterlerinde ya da kadı sicillerinde gördüğümüz her yer adını kolaylıkla işaretleyebileceğimiz bir harita bulunmamaktadır. Aynı zorluk Osmanlı idare ve şehir tarihi araştırmalarının genelinde bulunmaktadır. CBS'nin yöntem olarak kullanıldığı Osmanlı tarihi çalışmalarında veri tabanları genel olarak Google Haritalar, Open Street Maps gibi harita teknolojileri ile fiziki haritalar ve yerel belediyelerin harita arşivlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Ancak akademik çalışmaların veri tabanlarının araştırmacılar için kullanım olanağı sağlayacak şekilde internet ortamında paylaşılması da alanda yapılacak başka çalışmaları destekleyebilmektedir. Doğrudan

² Kaynakçada listelenmiştir.

eski ve yeni yer adlarını görselleştirme ve erişime sunma amacıyla oluşturulan World Historical Gazetteer (WHG) ve Index Anatolicus (nişanyanyeradları) çalışmaları da bu açıdan önem taşımaktadır (Aladağ, 2020a: 782; 2023a: 65, 2023b: 149).

CBS, kesin konumların belirlenebildiği tablo hâlinde listelenmiş verilerin modellenmesi amacıyla araştırmacıların kullanabileceği başlıca araçlardan biri olarak ön plana çıkmaktadır. CBS yazılımı, verilerin depolanması, şekillendirilmesi ve sorgulanmasına imkân sağlamaktadır. Bunun yanı sıra geleneksel haritalandırma çalışmalarından farkı konumla ilgili bilgiyi işlemek ve sorgulamak için işlevsel haritalama sistemine imkân vermesidir. Haritalama sisteminde her bir veri satırına işlenen yer adının Dünya yüzeyindeki bir konumla eşleşmesi gerekmektedir. Bunlar mekânsal veriler olarak adlandırılır ve koordinatlara dayanır. Bir metni CBS’de kullanıma uygun bir formata dönüştürürken karşılaşılan en büyük zorluk, genellikle her bir yer adı için mekânsal veri olarak kullanılabilecek bir koordinat sağlamaktır (Gregory vd., 2019: 3).

CBS’nin kullanıldığı Osmanlı tarihi araştırmalarına bakıldığında ise büyük ölçekli çalışmaların ağırlığı dikkat çekmektedir. Konusu, kaynak çeşitliliği ve yöntemi açısından “Osmanlı taşra yönetimi” başlığı altında değerlendirebileceğimiz en öne çıkan çalışma *Macaristan’ın Fethi ve Fetih Sonrası Tahrir Defterlerinin Analizi* (A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak feldolgozása II) adlı projedir (Sz. Simon, 2024). Macaristan Ulusal Arşivleri ve HUN-REN RCH Tarih Enstitüsü tarafından desteklenen çalışmada mufassal tahrir defterleri ile Macar Ulusal Arşivi’nden elde edilen kayıtlar kullanılarak, Osmanlı hakimiyeti altında Macaristan’daki idarî yapı, nüfus ve vergi potansiyeli, yüzyıllar içinde görülen değişimle birlikte analiz edilmektedir. Proje kapsamında *Collection of Ottoman Censuses (Osmanlı Nüfus Sayımı Koleksiyonu)* isimli açık erişimli bir veri tabanı da oluşturulmuştur³. Sz. Simon ve Demeter’in projeden ürettikleri makalelerinde dikkati çeken en önemli nokta, 16. yüzyılın ilk yarısında Macar topraklarının fethinin ardından devletin, mekânı dereceli inşa sürecini ortaya koymasıdır. Bu açıdan Halil İnalcık’ın “dereceli fetih yöntemi” kavramlaştırmasının nicel bir yöntemle gösterildiği söylenebilir (Sz. Simon & Demeter, 2023).

Osmanlı tarihi alanında CBS’nin erken uygulamaları arasında Yunus Uğur’un 17. yüzyılın ikinci yarısında Edirne hakkında sosyomekânsal bir analiz sunduğu doktora tezi zikredilebilir. Söz konusu çalışmada avarız defterleri ve kefâlet kayıtları birlikte işlenerek, hiyerarşik kümeleme, mütekabiliyet analizi gibi niceliksel metotların yanı sıra CBS’nin de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çalışmada arşiv kayıtlarında Edirne şehrinin mahalleleri, mahalle sakinlerinin nüfus yoğunluğu, bu nüfusun cinsiyet, din, unvan, meslek ve emlak sahipliği açısından dağılımı analiz edilmiştir. Bu analizler şehirdeki bütün unsurların birbiriyle ilişkili şekilde ve mekân temelinde anlaşılması ve yorumlanmasına imkân tanımaktadır (Uğur, 2014; 2018a: 6-11).

Yunus Uğur yürütücülüğünde yapılan *Osmanlı Şehir Tipolojileri ve Atlası (1450-1700) Projesi* de Osmanlı tarihi araştırmalarında CBS’nin kullanımına örnek teşkil eder. Proje, Osmanlı şehirleri için tipolojiler geliştirme hedefi etrafında şekillenmiştir. Osmanlı coğrafyasından seçilen 45 farklı şehir, nüfus büyüklüğü, etnik-dinî dağılım, iktisadî hacim, mahalle ve yerleşim özelliklerine göre bir tasnife tabi tutulmuştur. Çalışmanın başlıca arşiv kaynakları tahrir ve avâriz defterleridir. Projede bahsedilen alt başlıklara göre 1450-1700 tarih aralığında elli yıllık dönemler hâlinde zamansal değişimi de ortaya koyan çıktılar sunulmuştur. Proje sonucunda Ortadoğu’dan Balkanlara uzanan coğrafyada, Osmanlı şehirlerini hem kendi aralarında hem de dünya şehirleri ile karşılaştırma olanağı sağlayacak tipolojiler elde edilmiştir

³ <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/oszman>

(Uğur, 2016: 97-101). Yine Yunus Uğur'un yürütücüsü olduğu tahrir verilerine dayanan *Osmanlı Şehirlerini Haritalamak: Sosyal-Mekânsal Benzerlikler ve Özgünlükler Projesi* ise 1520-1540 tarih aralığında Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerindeki şehirlerin benzerlik ve özgünlüklerini tespit etmeyi amaçlamıştır (Uğur, 2024). Fatma Aladağ da bu çalışmanın verilerini başka kaynaklarla destekleyerek hazırladığı yüksek lisans tezinde, 16. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun mekânsal organizasyonunu ana unsurları çerçevesinde haritalandırmıştır. Tezde tahrir defterlerine ek olarak kazasker defterleri ve sancak kanunnameleri kullanılmış ve dört temel kategori belirlenerek bir analiz yapılmıştır. Çalışma vilayet, sancak ve kaza bazındadır ve idarî birimlerin toplam vergi potansiyeli ile sınırlarında görülen değişimleri ele almaktadır (Aladağ, 2020b). Bahsi geçen Osmanlı idare tarihi çalışmaları için yol gösterici olmakla birlikte, geniş ölçekli olmasının da etkisiyle taşra yönetiminin ayrıntılarını sunmaktan uzaktır.

Osmanlı tarihi araştırmalarında CBS'nin kullanımında en öne çıkan arşiv kaynağının tahrir defterleri olduğu açıktır. Tahrir defterleri, erken modern dönem Osmanlı tarihi alanında tarihçinin ulaşabildiği en sistematik ve mekânsal açıdan en kapsamlı veriyi sundukları için bu çalışmalarda kullanımlarına ağırlık verilmesi şaşırtıcı değildir. Söz konusu kaynak türünün farklı tarih aralıklarıyla aynı bölgeler hakkında veriler sunması ve defterlerin mekânsal verinin dışında aynı zamanda üzerinde yaşayan reaya hakkında da bilgiler içermesi, CBS'nin tarihçiye sunabileceği "çok katmanlı haritalandırma" imkânı ile örtüşmektedir. Nüfus, idarî düzen ve vergi potansiyeli hakkındaki analizlerde tahrir defterleri kadar olmasa da sistematik bir veri seti elde etmenin mümkün olduğu kazasker, ruznamçe ve avarız defterleri de CBS çalışmalarında sıklıkla başvuru kaynağıdır.

Yukarıda ele alınan çalışmalar dışında nicel yöntemler ve mekân analizini farklı arşiv kaynakları üzerinden gerçekleştirilen The Mapping Ottoman Epirus (MapOE) (Yaycıoğlu vd., 2022), Mapping Ottoman Damascus Through New Reports" (Gallert, 2016), "Urban Occupations OETR", "Bostancıbaşı Defterleri Üzerinde Sayısal Çözümlemeler", "Ottoman Population Atlas", "Population Geography of Bulgaria (POP GEO_BG)", "Gaza Historical Database" (Aladağ, 2023a: 50; Gallert, 2016; Öztaner, 2024; Barakat & Yaycıoğlu, 2022: 27) adlı projeler de zikredilebilir.

Görüldüğü üzere CBS (diğer dijital araştırma yöntemleriyle birlikte) Osmanlı tarihi araştırmalarında yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Osmanlı taşra yönetimi çalışmalarında kullanımı ise yeni olmamakla birlikte sınırlı ve genel olarak mekânsal açıdan büyük ölçekli çalışmalardır. Ancak bir kenti ya da bir mahalleyi ele alan çalışmalar gibi sancak bazında yapılacak bir çalışma ile Osmanlı idarî düzeni hakkında yapılacak mekânsal bir veri analizi araştırmacılara farklı bir bakış açısı verebilir. Hudâvendigâr sancağı ise gerek tahrir envanteri gerek geniş Bursa kadı sicilleri koleksiyonuyla yapılmak istenen katmanlı haritalandırma ve analiz çalışması için uygun bir görünüm arz etmektedir.

2. Hudâvendigâr Sancağı Üzerine Yapılan Araştırmalar

Hudâvendigâr sancağının yönetim düzenini CBS ile analiz eden bir çalışma henüz yapılmış değildir. Bununla birlikte sancak yönetimi hakkında bilgi veren geniş bir literatür bulunmaktadır. 16. yüzyılda Hudâvendigâr sancağı hakkındaki literatürde tahrir defterlerine dayanan çalışmalar ağırlıktadır. Ömer Lütfi Barkan ve Enver Meriçli'nin *Hudâvendigâr Livası Tahrir Defterleri I* adlı çalışması, konuyla ilgili en temel eserdir (Barkan & Meriçli, 1988). Eserde Bursa, İnegöl, Yarhisar, Ermeni-Pazarı, Domaniç, Yenişehir, Söğüd, Göl, Yenice-Taraklı, Geyve, Akyazı, Akhisar, Göynük ve Beypazarı kazalarına ait veriler içermektedir. Dolayısıyla sancağın bir kısmı çalışma kapsamına alınmamıştır. Bununla birlikte eser, salt bir transkripsiyon metni olmayıp 1487, 1521 ve 1573 yıllarına ait tahrir defterlerindeki tüm veriler

analiz edilerek, karşılaştırmaya uygun bir şekle dönüştürülüp araştırmacılara sunulmuştur. Barkan tarafından yazılan giriş bölümünden, araştırmacının tahrir defterlerine yaklaşımı anlaşılmaktadır. Barkan'ın tahrir defterlerindeki demografik ve iktisadî veriyi merkeze alarak, kaynakların sağladığı mekânsal analiz imkanının önüne koyduğu söylenebilir. Hatta tahrir defterleri için *çok yönlü bir anket* tanımlamasını kullanmıştır (Barkan, 1988: 3). Barkan ayrıca mufassal tahrir defterlerinin başında yer alan sancak kanunnâmelerini de derlemiştir. Sancak kanunnâmeleri yine bir sancaktan diğerine değişen uygulamalar hakkında bilgiler içermektedir. Dolayısıyla tahrirlerdeki bilgiler kanunnâmeler ışığında anlaşılabilir (Barkan, 1943; Hudâvendigâr sancağı kanunnameleri Ahmet Akgündüz tarafından da yayımlanmıştır (Akgündüz, 1990; 1991; 1992; 1994).

Literatürdeki diğer çalışmalarda, tahrir envanterine (mufassal, icmal ve evkaf defterleri) dayalı hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezleri büyük bir yer kaplamaktadır. Söz konusu araştırmalar daha ziyade Barkan ve Meriçli'nin eserinde yer almayan kazalara yönelmekte, bazılarında tek bir kaza hakkında tüm tahrirler kullanılırken bazılarında ise mufassal ve icmâl defterlerin yanında evkaf, mühimme, cizye ve ruznamçe defterleri gibi başka kaynak türlerine de başvurulmaktadır. Anılan çalışmalarda defterlerdeki verilerin listelenmesi ile demografik ve ekonomik açıdan kazaların tanıtılmasının amaçlandığı söylenebilir. Bergama, Göynük, Yenice-Taraklı, Akhisar, Yenişehir, Yarhisar, Mihaliççik ve Beypazarı kazaları üzerine hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezleri bu tür bir yaklaşımı takip eden örnekler arasındadır (Toprakeşenler, 1994; Günay, 1999; Purtul, 1999; Adıgüzel, 2007; Aslantürk, 2007; Emen, 2008; Turğut, 2011; Erünsal, 2018). Vedat Turğut, doktora tezinde Söğüt, Gölpazarı, Ermenipazarı (Pazarcık), Bilecik, İnönü, Bozüyük ve Lefke (Osmaneli) yerleşimlerindeki vakıflardan hareketle bölgenin sosyal ve ekonomik yapısını incelemiştir. Bilecik ve İnönü Sultanönü sancağına, Söğüt, Yarhisar, Gölpazarı ve Ermenipazarı ise Hudâvendigâr sancağına bağlıdır. Bu yönüyle çalışma iki sancağın karşılaştırması niteliğini taşımaktadır. Ayrıca mufassal tahrir defterleri ve evkaf tahrirlerinden derlenen veriler ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur (Turğut, 2011). Merve B. Erünsal da 16. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen 580 numaralı evkaf defterine göre yine Ö. L. Barkan ve E. Meriçli'nin çalışmasının dışında kalan nahiyeler içerisinde Kite, Tuzla, Gönen, Aydıncık, Kirmastı, Sivrihisar, Tarhala, Mihaliç, Tophisar ve Ulubad nahiyelerinde kurulan vakıfları ve vakıflara bağlı köyleri ele almıştır (Erünsal, 2018).

Bu kapsamda Raif Kaplanoğlu'nun yürütücülüğünde yapılan bir projeye de değinilmelidir. Barkan ve Meriçli'nin eserini tamamlama misyonu ile başlatılan projenin sınırı, daha sonra Hudâvendigâr sancağının çevresini de içine alacak şekilde Osmanlı Devleti'nin kuruluş coğrafyası olarak genişletilmiştir. Öyle ki Hudâvendigâr sancağına bağlı Atranos, Aydıncık, Kirmastı, Gönen ve Kite kazaları ile Karesi sancağına bağlı Manyas kazası ve Haydarlar nahiyelerini konu alan altı kitap yayımlanmıştır. Yazarlar, gerek gördükleri konularda tahrir defterleri dışında Bursa kadı sicilleri, temettuât ve salnâme türü kaynaklara da başvurmuşlardır. Belirli bir standart sunulmamakla birlikte, yayımlanan bazı kitaplarda tahrir defterlerinde tespit edilen yer adlarının görülebileceği haritalar bulunmaktadır. Ancak eserlerde sancakla ilgili bahsedilen literatürün dikkate alınmadığı da belirtilmelidir (Kaplanoğlu & Çalay, 2019; Kaplanoğlu, 2020a, 2020b; Kaplanoğlu & Yalazı, 2020; Kaplanoğlu & Topçu, 2021; Kaplanoğlu, 2021).

Bahsi geçen tüm eserler kapsamlı bir veri kaynağı teşkil etmektedir. Ancak tahrir envanterini (mufassal, icmâl defterleri ile evkaf defterleri) temel alarak, sancak bazında ve ilgili verinin tamamını kapsayacak şekilde bireysel bir çalışma yürütmenin zorluğunun da etkisiyle

üretilen çalışmalar, sancakla ilgili henüz tamamlanmamış bir yapbozun parçaları gibi görünmektedir.

16. yüzyılda Hudâvendigâr sancağını yönetim organizasyonu açısından bütün olarak değerlendiren bir çalışma bulunmamaktadır. Özer Ergenç'in *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa* adlı araştırması, sancak yönetimine dair tespitleri açısından en öne çıkan eserdir. Eserde Bursa şehrinin sancak yönetim zinciri içindeki yeri, fiziki, demografik durumu ve sosyo-ekonomik yapısı incelenmiştir. Ek olarak, Hudâvendigâr sancakbeyinin yetki alanı özelinde, havâss-ı hümayûn ve selâtin vakıflarına ayrılan alanların genişliğinin sancak yönetiminde yol açtığı parçalı idarî yapı kısmen tartışılmıştır. Dolayısıyla, 16. yüzyıldan 18. yüzyıla Bursa kadı sicillerinde sıklıkla karşımıza çıkan sancak genelindeki yetki alanı çatışmalarına, 16. yüzyıl tahrir defterleri ve kadı sicillerini birlikte ele alarak değindiği görülmektedir. Bunların yanı sıra eserde sınırlı da olsa Hudâvendigâr sancağı sınırlarının ve sancak içindeki yetki alanlarının şekillenmesi ile sancağın coğrafi yapısı, tarımsal dayanakları, devrin ulaşım altyapısı ve araçlarıyla ilişkisine işaret edilmiştir (Ergenç, 2006).

16. yüzyıl Hudâvendigâr sancağı yönetimi hakkındaki literatüre katkı sağlayan çalışmalar arasında Nil Tekgül'ün "Kanunî Dönemi Hudâvendigâr Sancağında Yetki Alanı Problemleri" adlı çalışması da dikkate alınmalıdır. Araştırmacı Kite kazası içinde I Murad, Yıldırım Bayezid ve diğer selâtin vakıflarına ayrılan alanlarda bâd-ı heva vergilerinin ilgili vakıflara değil, padişah haslarına bırakıldığına işaret etmiştir (Tekgül, 2019: 716). Bâd-ı hevâ rüsumu örfî yetkinin tasarrufunun en önemli belirtecidir. Nitekim arızî vergi türünde olan bu vergilerin diğer adı *rüsûm-ı serbestiyettir*. Burada ise bâd-ı hevâ rüsumunun vakıf gelirlerinin dışına çıkartıldığı dikkat çekmektedir. Aynı kadı sicili defterinden (A78 numaralı Bursa Şer'iyye Sicili) tespit edilen belgelere dayanan "Hudâvendigâr Sancağında Beytül-mâl Gelirlerinin Tahsili" adlı çalışmada (Alkan Günay, 2019: 762) ise sancakta serbestiyet statüsünde (padişah hasası, sancakbeyi hasası ve zeamet) olduğu bilinen Bursa, Kite, Yenişehir, İnegöl ve Domaniç kazalarındaki beytül-mâl, mâl-ı gâib, mâl-ı mefkûd ve yâve gelirlerinin tahsili hakkının bir kısmının birleştirilerek *tımar tarİKası* ile sancakbeyine tevcih edildiğine işaret edilmiştir. Dolayısıyla yalnız idarî taksimata değil, gelirlere göre de yetki alanlarının değişkenlik gösterdiği ortaya konulmuştur.

Kayhan Orbay'ın evkaf muhasebe defterlerini baz alarak, Bursa'daki selâtin vakıflarının muhasebeleri hakkında çalışmaları mevcuttur. Bursa'da ilk beş padişah döneminde yürütülen imar faaliyeti sonucu inşa edilen külliyeler ve onların işler tutulması için kurulmuş geniş çaplı vakıflar bulunmaktadır. Ayrıca sancak genelinde başka selâtin ve amme vakıfları da yer almaktadır. Kayhan Orbay da Orhan Gazi, Çelebi Mehmed ve II. Murad vakıflarına ait evkaf muhasebe defterlerine dayanarak, bu vakıfların malî tarihlerini incelemiştir. Makalelerde vakıf reayası, vakıf köyler ve vakıfların vergilerini nasıl topladığına dair bilgilere ulaşmak mümkündür. Ancak, arşivlerdeki vakıf muhasebe defterlerinin çok azının 16. yüzyıla ait olmasından dolayı Orbay, makalelerinde zamansal açıdan büyük oranda 17. yüzyıla odaklanmıştır (Orbay, 2007; 2011; 2012; 2018).

Tüm bu çalışmaların bir diğer ortak noktası, Osmanlı eyalet yönetiminin askerî-idarî yönünü (eyalet ve sancak yönetimi ile icra yetkisi ile ilgili kısmı) incelemiş olmalarıdır. Yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı taşrasında askerî-idarî ve şer'î-idarî şeklinde ikili bir mekânsal organizasyon bulunmaktaydı. Ancak ilmiye tarihi ile idare tarihinin kesişim kümesi diyebileceğimiz kaza teşkilatı ve kadılık kurumu, daha çok kadıların yetişmesi, atanmaları, ulema silsilesi içindeki konumları ile kadı mahkemesinin işleyişi açısından incelenmiştir (Uzunçarşılı, 1988; Zilfi, 2008; Atçıl, 2009; İpşirli, 2021). "*Kaza teşkilatı ve taht-ı kazâsı içinde kadı*" açısından literatüre bakıldığında, araştırmaların nispeten az olduğu görülmektedir (Bu

açıdan öne çıkan bazı eserler için bk. Uzunçarşılı, 1957; Ortaylı, 1994; Gökçe, 1994; 1996; Çakar, 2002; Beyazıt, 2010).

16. yüzyılda tüm Hudâvendigâr sancağındaki kazaları ya da Bursa’da kaza teşkilatını ve kadılık kurumunu ele alan doğrudan bir çalışma bulunmamaktadır. Ek olarak, bu tanımlamaya en yakın çalışmanın Nurcan Abacı’nın doktora tez çalışması olduğu belirtilmelidir (Abacı, 2001). Abacı, 17. yüzyıl Bursa kadı sicillerine dayanarak, Bursa kadısı örneğinde bir Osmanlı kadısının şehir içinde üstlendiği rolleri ve bir hâkim olarak mahkemede karşılaştığı davaları nasıl sonuçlandığını aşamalarıyla birlikte ele almıştır. Ayrıca Boğaç Ergene ve Zeynep Dörtok Abacı’nın yine 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl başlarında Kastamonu ve Bursa mahkemelerini gelirleri açısından incelediği bir makaleleri bulunmaktadır. Ergene ve Dörtok Abacı, Bursa’da mahkeme-i kübrâ ve mahkeme-i suğrâ adlarıyla iki farklı mahkemenin bulunduğu, mahkeme-i suğrâda Bursa kadısının bir naibinin olduğuna işaret etmişlerdir. Ayrıca araştırmacılar farklı kaynaklara atıfta bulunarak, Bursa’da bir görev dağılımı içinde farklı nâiblerin (bab naibi, keşif naibi, ayak naibi ve tahıl naibi) görev aldıklarını belirtmişlerdir (Ergene & Dörtok Abacı, 2022).

Kaza teşkilatı ve kadılık kurumu hakkındaki literatürün temel kaynakları genellikle kadı sicilleri ve kazaskerlik defterleridir. Anadolu kazaskerlik defterlerini inceleyen bazı tez çalışmaları dışında (Ük, 2016; Özçelik, 2018), bu kaynak grubu üzerindeki yayınlar, çoğunlukla 17. yüzyılı ve/veya Rumeli’yi konu almaktadır (Ör. İnalçık, 1988). Bu minvalde Levent Kuru ve Ahmet Önal’ın 1667-1668 (H 1078) tarihinde Osmanlı kaza teşkilatında yapılan bir düzenlemeyi esas aldıkları eserleri belirtilmelidir. Bu düzenleme ile imparatorluk dahilinde Rumeli, Anadolu ve Mısır kadılıkları derecelendirilmiştir (Kuru, 2018; Kuru & Önal, 2018).

3. 16. Yüzyılda Hudâvendigâr Sancağının Yönetim Düzeni

Hudâvendigâr sancağının bir yönetim birimi olarak ortaya çıkışı, genel olarak, Bursa’nın fethi (1326) ile başlatılmaktadır (Emecen, 1998: 285)⁴. Osmanlıların ilk yerleştikleri alanları büyük ölçüde kapsayan sancak, 16. yüzyılda Bursa, İnegöl, Yarhisar, Ermenipazarı, Domaniç, Yenişehir, Söğüt, Gölpazarı, Yenice Taraklı, Geyve, Akyazı, Akhisar, Göynük, Beypazarı, Mihaliç Hisarı (Mihaliççık), Sivrihisar, Kite, Mihaliç, Aydıncık, Gönen, Kızılca Tuzla, Bergama, Tarhala, Kepsud, Atranos kazalarından müteşekkildi. 1326-1402 tarih aralığında payitahtın Bursa olmasının etkisiyle (İnalçık, 1992: 446), kentin etrafında şekillenen sancakta, padişah haslarına ve selâtin evkafına ayrılan yerler hayli geniş bir alanı kapsamaktaydı. Osmanlı eyalet yönetiminde sultan ve vezir vakıflarıyla, büyük devlet memuriyetlerine bağlı has ve zeamet şeklindeki dirlikler serbestiyet statüsündeydi. Bilindiği üzere serbestiyet söz konusu birimlerde, örfî yetkili idarî ve malî açıdan serbest olup, başka ehl-i örf mensuplarının bu yetki alanına müdahale etmesi yasaktı. Böylelikle idarî yetki ve onunla alakalı bâd-ı hevâ rûsûmunun tahsilinde emanet ve iltizam yöntemlerine başvurulmaktaydı. Bahsi geçen yapılanma Hudâvendigâr sancağında tımarlı sipahilerin ve zâimlerin sahib-i arz olduğu yerlerin daralması, kısmen emînler ve daha baskın bir şekilde mültezimlerin has ve vakıf araziler ile reayası üzerinde yetkili olduğu alanların ise genişlemesi sonucunu doğurmuştu. Ayrıca bazı selâtin evkafına bağlı alanların idaresinde emanet ve iltizam usullerinin takip edilmediği doğrudan vakıf görevlilerinin vakıf adına idarî yetkiyi tasarruf ettikleri de belirtilmelidir (vakıf gelirlerinin idaresi hakkında bk. Orbay, 2006: 37; 2007: 132; Tekgül,

⁴ Ancak bu noktada İznik’in fethi de önemli bir belirleyicidir. Orhan Bey İznik’in alınmasından (1331) sonra burayı kendisine merkez yapıp Bursa’ya oğlu Murad’ı tayin etmiştir. Bundan sonra Şehzade Murad Bey’den dolayı idari birim olarak “Bey Sancağı” adı yerleşmiştir. Feridun Emecen, Hudâvendigâr sancağı adının da tahminen aynı dönemde yerleşmiş olduğunu belirtmiştir. Emecen, 1996: 86 ve 20 nolu dp.

2019: 716). Dolayısıyla Hudâvendigâr sancağı tımarlı eyalet organizasyonu içinde yer almasına ve buna göre tasnif edilmesine rağmen yetkiyi tasarruf edenlerin çoğunluğunun *tımarlı* olmadığı bir yapıya sahipti.

Osmanlı taşra yönetiminde eyalet, sancak ve kaza dışında bir diğer idarî birim ise nahiyelerdi. Nahiyelere subaşılık da denilmekteydi. Nahiyeler bir kaza bölgesinden ibaret olabildiği gibi tek bir kaza birkaç nahiyeye de bölünebilmekteydi (Beyazıt, 2010: 76). Nitekim Özer Ergenç, Hudâvendigâr sancağı içinde yukarıda listelenen 25 kazaya karşılık 31 nahiyeye olduğunu kaydetmiştir (Ergenç, 2006: 119). 16. yüzyılda yalnız Bursa ve çevresinde dört nahiyeye bulunduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle Bursa şehri, padişah hassı statüsünde olduğundan sancakbeyinin yetkisi dışındaydı. Bu şekilde oluşan Bursa şehri subaşılığına “Bursa nahiyesi” de denilmekteydi. Ayrıca Dağ, Ova ve Kaplıca nahiyeleri de bulunmaktaydı. Kaplıanoğlu ve Çalay, Kite kazası içinde yer alan Dağ nahiyesinin önce tekil bir idarî birimken sonra Cebel-i Atık ve Cebel-i Cedîd şeklinde ikiye ayrıldığına işaret etmiştir. Ayrıca hangi köyleri kapsadığına dair tespitlerini de sıralamıştır (Kaplıanoğlu & Çalay, 2019: 16-17). Kaplıanoğlu kadı sicillerinde Ova nahiyesi şeklinde geçen nahiyenin de diğer adının Sahrâ-yı Bursa olduğunu ve Kite kazasının Bursa Ovasındaki köylerinden oluştuğunu ifade etmiştir (Kaplıanoğlu & Çalay, 2019: 16). Dağ ve Ova subaşılıklarının kazanın coğrafi yapısı nedeniyle tesis edilen subaşılıklar olması muhtemeldir. Ancak mevcut literatürde sancağın coğrafi yapısının idarî yapısına etkisi hakkında ayrıntılı bir değerlendirme bulunmamaktadır. Bahsi geçen Kaplıca subaşılığı ise I. Murad Hudâvendigâr vakfına bağlı alanlarda ve reayası üzerinde etkin bir subaşılıktır. Kaplıca Subaşısı olanların şehrin *finâsı* (şehrin avlusu/dışı) diyebileceğimiz bugünkü Altıparmak Mahallesi sınırından başlayarak batı yönünde Çekirge Mahallesi de içine alan bölge ile Bursa kazası içinde, I. Murad vakfına bağlı bazı köylerde etkin oldukları tespit edilmiştir (Alkan Günay, 2021: 672-676; Açık, 2023: 78-79). Ek olarak, tahrir defterlerinde yer almayan ve daha ziyade kadı sicillerinde tespit edilebilen bu yetki alanlarının nerede başlayıp nerede bittiği net değildir. Ayrıca birer adli-idarî birim olan bu yetki alanlarından (Baykara, 1988: 85; Ergenç, 2012: 74-76) Sahrâ-yı Bursa nahiyesi, 16. yüzyıl başlarında Bursa kazasına bağlı iken, aynı yüzyılın sonlarında Bursa kazasından ayrılarak müstakil bir kadılığa dönüştürülmüştür. Benzer bir durum Mudanya için de geçerlidir (Ergenç, 2006: 120). Dolayısıyla kaza sınırları da yüzyıl içinde aynı kalmamış, bazı değişikliklere uğramıştır. Sonuç olarak, 16. yüzyılda Hudâvendigâr sancağında yönetim düzeni hakkında parça parça elde edilen bulgular ve mevcut literatürün ışığında, sancaktaki idarî yapılanmanın analizi için bütüncül bir çözümlemeye ve arşiv kaynaklarının (bilhassa tahrir envanteri ve kadı sicillerinin) birlikte değerlendirilmesi bir gereklilik olarak belirmektedir. Dolayısıyla burada yalnız CBS’nin kullanımı değil arşiv kaynaklarının da topyekûn çözümlenmesi ve birlikte kullanılması önerilmektedir.

Sancağın bütüncül mekânsal analizi ile hangi konularda cevap aranabilir?

* Hudâvendigâr sancağında 16. yüzyılda örfi yetkinin tasarrufunda tahrir defterlerine göre çizilen harita ile Bursa kadı sicilleri ile çizilen yetki alanları karşılaştırıldığında devletin mekânsal organizasyonunun ihtiyaçlar ve koşulların etkisinde nasıl şekillendiğine çok daha geniş bir perspektiften bakma olanağı ortaya çıkacaktır. Bu tür bir analizde öncelikle örfi yetkinin hangi yöntemlerle (tımar-emanet-iltizam) tasarruf edildiğinin haritası çizilebilir. Ayrıca Bursa kadı sicilleri ile yapılan çalışma 17. ve 18. yüzyılı kapsayacak şekilde genişletilerek, mukataalaştırma döneminin ve malikâne sitemine geçişin yetki alanlarında yönetim açısından ne tür değişikliklere sebep olduğunun görülmesi de mümkün olabilir. Ancak kadı sicillerinde sancağın her noktası hakkında veriye ulaşmak mümkün değildir. Bunun yanında bilhassa Orhan Gazi, Emir Sultan ve Yıldırım Bayezid gibi selatin vakıflarına ayrılan çoğu köyün mukataalar hâlinde malikâne üzere nasıl idare edildiklerini (yüzyıllar içindeki

değişim süreçleri ile) kadı sicilleri üzerinden analiz edilebilir (Alkan Günay, 2018: 786-790). Bu tür bir çalışma Hudâvendigâr sancağında yetki alanı müdahalelerinin 16. yüzyıldan 18. yüzyıla her daim sancağın gündeminde olmasının nedenlerine dair yeni verilere ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Ayrıca verilerin karşılaştırmalı analizi, 16. yüzyılın ikinci yarısındaki gelişmelerin (bölgesel kıtlıkların, suhte ayaklanmaları, Celali isyanları ve doğu sınırındaki savaşların) etkisiyle boşalan köyler ile aynı dönemde ortaya çıkan yeni köyleri, mahalleleri ve hatta kazaları net bir şekilde görmemize imkân verir.

* Hudâvendigâr sancağında çoğunluğu vakıf reayası olan konar-göçer cemaatler bulunmaktadır. Bu cemaatlerin tahrir defterlerinde kayıtlı oldukları yaylak ya da kışlaklarından ayrılarak, başka yerleri kendilerine yaşam alanı olarak belirlemeleri ya da yerleşik hayata geçmeleri bilinen bir durumdur. Hudâvendigâr sancağı özelinde tahrir defterleri ve kadı sicillerinde verileri bu açıdan karşılaştırmak, onların yaşam alanlarında zaman içinde nasıl bir değişim olduğunun görsel analizle ortaya konulmasını sağlayacaktır.

* Coğrafi koşullar, sancaktaki ulaşım imkanları ile bir reyanın yaşadığı yerden kadı huzuruna çıkabilmesi için aşması gereken mesafe, sancaktaki kaza ve nahiye sayısı ile naib sayısını belirlemiştir. Kaza kadılarının ve naiblerinin yetki alanlarının belirlenmesi Hudâvendigâr sancağı örneğinde kaza teşkilatının işleyişi hakkında analiz imkanları sunacaktır.

* Son olarak, burada önerilen kısaca fazla miktarda arşiv belgesinin okunması ve belirli bir standartta önce excel tabloları şeklinde işlenerek sonrasında bir dijital analiz programıyla çok yönlü haritalandırılmasıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere bu tür çalışmaların bireysel bir şekilde yapılabilmesi mümkün olmamaktadır. Hatta bu açıdan CBS ve diğer dijital araştırma yöntemleri tarihçileri birlikte çalışmaya yönlendiriyor denilebilir. Ancak diğer taraftan oluşturulan veri tabanları başka birçok yayın için tarihçinin ihtiyaç duyduğu veriyi sağlayabilmektedir. Ayrıca analizler yeni kaynakların aynı formatlarla işlenmeye devam ettirilmesiyle sürekli genişletilebilmektedir.

Bu tür bir analiz için kullanılabilecek “mekânsal veri” içeren arşiv kaynakları şöyledir:

Hudâvendigâr Sancağı Tahrir defterleri⁵:

1521 tahririne ait mufassal defterler: BOA⁶ Tapu Tahrir Defterleri tasnifinde yer alan 111, 113 ve 453 numaralı üç defter bu tahrire aittir. (Literatür değerlendirmesi kısmında belirtildiği üzere büyük bir kısmı yayımlanmıştır).

1530 tarihli icmâl defteri: BOA, TD 166 numaralı defter. Bu defterdeki verilerin yeni bir tahrir sonucu değil, 1521’deki kayıtlar esas alınarak oluşturulduğu görüşü bulunmaktadır (Gülsoy, 2019). Ayrıca 166 numaralı tahrir defteri yer adları indeksi ve verilerin kısmî bir tasnifi ile tıpkı basım şeklinde yayımlanmıştır (Özkılınç vd., 1995).

1573 tarihli tahririn tüm defterleri yine Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü ile Tapu Tahrir tasniflerinde yer almaktadır. Bu defterler arasında 570 numaralı defter selâtin vakıfları hakkında en geniş bilgiyi sunmaktadır. 580 numaralı defter ise amme vakıflarına ait defterdir. Mülk, hassa ile tımar ve zeametleri içeren defter ise 67 numaralı defterdir. Yine bu grupta 68, 75, 80 ve 585 numaralı defterler de vardır. Osmanlı tarihi

⁵ Makalede Hudâvendigâr sancağı 16. yüzyıl tahrirleri ele alınmıştır. Ancak sancağın 15. yüzyılın ikinci yarısına ait tahrir envanteri de bulunmaktadır. Bu konuda bk. Gülsoy, 2021: 610-611.

⁶ BOA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.

araştırmalarında sıklıkla başvurulmuş defterler oldukları için eski numaraları ile belirtilmiştir. BOA’da yeni arşiv numaraları ile kaydedildikleri görülmektedir.

Bu defterler dışında tahriri yapılan bölgelerde müselleme ve voynuk gibi muaf ve müselleme reaya olarak devlete hizmet eden gruplar bulunuyorsa, bunlar için genellikle ayrı defterler (parça defterler) tanzim edilmekteydi. Ayrıca mufassal ya da icmâl formatında hazırlanmamış, belirli bir konuya odaklanmış tahrir defterleri de bulunmaktaydı. Yine Tapu Tahrir Defterleri tasnifinde yer alan, 43, 531, 246, 319, 481 numaralı defterler ile Maliyeden Müdevver Defterler tasnifinde yer alan 1289 numaralı defter de bu grupta yer almaktadır.

Bursa Kadı Sicilleri:

Bursa Kadı Sicilleri koleksiyonunu içinde 16. yüzyıla ait defter sayısı 185’tir. Tahrir defterleri ile zamansal açıdan örtüşen dönem 16. yüzyıl olmakla birlikte, 15. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl başlarına uzanan Bursa Kadı Sicilleri koleksiyonu 1062 defterden oluşmaktadır (Hızlı, 2003: 367). Defterlerde yalnız Bursa kazası hakkında değil, sancağın birçok yeri hakkında verilere ulaşılabilmektedir. Sonradan kazaya dönüştürülen bazı yerler ve reayası hakkındaki belgeler ile Bursa kadısına bağlanan diğer kadılıkların belgeleri bu koleksiyonda yer almaktadır. Bursa Kadı Sicillerindeki mekânsal veri çeşitliliğinin Bursa’daki imaretlere akar olarak tayin edilmiş köylerin Bursa kazası dışına taşması ve sancağın genelinde vakıf köylerin fazlalığından da kaynaklandığı tahmin edilmektedir. 16. yüzyıl sicil defterleri içinde yedi adet vakıf muhasebe defteri bulunmaktadır. Söz konusu defterlerin kadı tarafından denetlenmesi için, vakıf mütevellileri vasıtasıyla mahkemeye sunulan muhasebe kayıtları olduğu ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde tespit ettiğimiz Evkaf Muhasebe Defterlerinin, bu defterlerin bir araya getirilip payitahta gönderilmesiyle oluşturulduğu belirtilmelidir (Orbay, 2007: 129).

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri:

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde Defterhâne-i Âmire tasnifi içinde yer alan tımar ve zeamet ruznamçe defterleri sancaklardaki tımar ve zeamet tevcihlerini ele alan kayıtlardır (Aksu Kılıç, 2017: 110-118). 1530 tarihli Hudâvendigâr sancağı tahrir defterine göre sancağın toplam hasılatı içinde (13.797.327 akça) padişah haslarının oranı %46 (Bursa’daki bazı büyük mukataaların gelirleri hariç), selâtin ve amme vakıflarının oranı ise %30’dur. Üçüncü sırada ise %20 ile zâim ve sipahi dirlikleri gelmektedir. Dolayısıyla örfî yetkinin tasarrufunda önemli bir oran zâim ve sipahilerindir. Tımar ve zeamet ruznamçe defterleri ise bahsi geçen grup hakkında tahrir ve kadı sicili kayıtlarındaki veriyi derinleştirmeye imkân sağlayabilir. Tahrir defterleri kadar sistematik ya da kadı sicilleri kadar problem odaklı olmayan bu kayıtlarda tımar ve zeametlerin yine mekânsal dağılımı, gelir olarak kıymetleri, tevcih edildikleri kişilerin kimlikleri ve aralarındaki ilişkiler ağı hakkında da verilere ulaşılabilmektedir.

Ulema Defterleri:

Osmanlı ilmiye teşkilatının 16. yüzyıla ait arşiv kaynakları sınırlıdır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde Topkapı Sarayı tasnifinde bulunan bir grup defterde kazalardaki kadılar ve müderrislerin yapılan atama bilgilerine ulaşılabilmektedir. Defterler tek bir kazayı ele almaktan ziyade, genel olarak Anadolu ya da Rumeli veyahut her iki kazaskerlikteki ulemayı konu edinmektedir. Arşivde yapılan taramada Hudâvendigâr sancağındaki kazalar hakkında veri içeren 10 ulema defteri tespit edilmiştir.

Ulema defterlerinde kadı ve müderrislerin bir önceki görev yeri, kaç akçeye, nereye ve ne zaman atandıkları sistematik bir şekilde kaydedilmiştir. Farklı kadılıkların aynı kişiye tevcih edilmesi ile ilgili kayıtlar dışında, sancakta aynı tarih aralığında hangi ilmiye mensupları olduğu bilgisine de ulaşılabilmektedir. Turan Gökçe 1513 ve 1528 tarihli bu tür iki defteri

yayımlamıştır (Gökçe, 1994; 1996). Ayrıca Ercan Alan ve Abdurrahman Atçıl tarafından bahsi geçen tasnifteki on iki defterin transkripsiyonu yayımlanmıştır (Alan & Atçıl, 2018).

Bütün bu kaynaklar arasında yalnız tahrir defterleriyle ayrıntılı, sistematik ve sancağın tüm kazalarını kapsayan veriye ulaşılabilir. Hudâvendigâr sancağının tahrir defterleri envanteri parça parça ele alınıp okunmuş ve yayımlanmıştır. Bununla birlikte “Tahrir defterleri ile Bursa kadı sicillerini CBS ile buluşturmak” idare tarihi araştırmaları için yeni bir yöntem ve bakış açısı getirecektir. Ancak ne kadar zengin bir koleksiyon olursa olsun, Bursa kadı sicilleri, sancağın her kazası hakkında aynı yoğunlukta bir veri zenginliği sunmayacaktır. Bursa kadı sicilleri içinde Bursa dışında, Kite kazası ile sonradan ayrı kazalar hâline getirilen Gemlik ve Mudanya nahiyeleri hakkında bir hayli belgeye rastlanmaktadır. Ancak, daha önce Bursa kadı sicilleri üzerine yapılan taramalarda sancağın başka alanları hakkında (örneğin Tuzla, Yarhisar, Ermenipazarı kazaları) fazla bir kayda rastlanmamıştır. Dolayısıyla bilhassa tımar ve zeamet ruznamçe defterleri ile 1521, 1530 ve 1573 tahrirleri dışında Hudâvendigâr Sancağı hakkında bilgi içeren parça tahrirler ile ulema defterlerinin tamamlayıcı veri kaynakları olarak kullanılabileceği düşünülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Osmanlı Devleti’nde sancak yönetimi konusuna “bir mekân üretimi” süreci olarak yaklaşılması önerilmektedir. Coğrafi Bilgi Sistemlerinin (CBS) de büyük miktarlardaki verileri zamansal ve mekânsal açıdan katmanlı haritalar şeklinde işleme becerisinden yararlanarak tek bir sancak üzerinden bu mekân üretim sürecinin analiz edilebileceği ifade edilmektedir. Hudâvendigâr sancağının taşra yönetimi ile ilgilenen çoğu araştırmacıda bir tür problem çözme isteği uyandıran parçalı idari yapısı ve ek olarak geniş tahrir envanteri ve Bursa Kadı Sicilleri koleksiyonu ile bu analiz için oldukça uygun olduğu düşünülmektedir. Tahrir defterlerinin kendi içinde zamansal değişimi gösterebilmesinin yanı sıra kadı sicilleri ile çizilecek yetki alanı haritalarının 16. yüzyılda Hudâvendigâr sancağında yönetiminin geçirdiği değişimle beraber analiz edilmesi mümkün olacaktır. Bu tür bir sancak analizinin daha sonra diğer çevre sancakların da dahil edilmesiyle sancakların birbirleriyle derinlemesine karşılaştırmalı olarak analizine olanak sağlayacak veri bankaları oluşturulabilir.

Sancaktaki gelir dağılımında tımar ve zeamet türü dirliklerin azlığı buna mukabil has ve selâtin vakıflara ayrılan gelirlerin fazlalığı nedeniyle başka sancaklara göre idarî yetkinin çok daha fazla kişi elinde bölündüğü ifade edilen Hudâvendigâr sancağı örneğinde, mevcut literatür, ancak bir yapbozun bulunarak yerine yerleştirilmiş, ancak büyük resimde yerine bağlanamamış kısımları gibidir. Ayrıca taşra yönetimi araştırmalarını tahrir defterlerinin yönlendirdiğini söylemek mümkündür. Bu durumun da etkisiyle kaza teşkilâtı, ilgili literatürde kendi sistematığı ile sancak teşkilâtı içine yerleştirilmeden ayrı bir şekilde ele alınmaktadır.

Son olarak hiçbir CBS programı (en azından 2025 yılı koşulları içinde) işçiliği araştırmacı adına yapamamaktadır. Özellikle yukarıda önerilen türde bir araştırmada, araştırmacının (ya da araştırmacıların) önce “kaynağı” okuması, sonra onun barındırdığı veriyi çıkararak dijital bir programda analiz edilecek formatta işlemesi gerekmektedir. Dolayısıyla CBS’nin araştırma sürecine temel katkısı, büyük miktardaki veriyi hem mekân hem de zaman açısından panoramik bir şekilde görselleştirerek, tarihinin analizi için yeni bakış açıları sağlamasıdır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Abacı, N. (2001). *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun uygulanması (17. yüzyıl)*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Açık, T. (2023). Osmanlı şehri neresi: Fıkıhın şehri tanımlamada ve Finâ'nın şehrin sınırlarını belirlemedeki yeri. *Kadim*, (6), 77-106.
- Adıgüzel, İ. (2007). *Tarihte Mihaliççik (XVI.-XIX. yüzyıl)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akdağ, M. (1999). *Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî tarihi 1453-1559*. Barış Kitap Basım Yayın.
- Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri. 2. Kitap*. Fey Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, A. (1991). *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri. 3. Kitap*. Fey Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, A. (1992). *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri. 5. Kitap. II. Kısım*. Fey Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, A. (1994). *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri. 7. Kitap. I. Kısım*. Fey Vakfı Yayınları.
- Aksu Kılıç, L. (2017). Osmanlı tarihi araştırmalarında tımar ve zeamet ruznamçe defterleri. *Studies of the Ottoman Domain*, 7(12), 105-139.
- Aladağ, F. (2020a). Dijital beşerî bilimler ve Türkiye araştırmaları: Bir literatür değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 18(36), 773-796.
- Aladağ, F. (2020b). *Cities and administrative divisions of the Ottoman Empire in the early 16th century: A case study for the application of digital history to Ottoman studies*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aladağ, F. (2023a). Mekânsal beşerî bilimler ve Osmanlı çalışmaları: Coğrafi bilgi sistemlerinin (CBS) Osmanlı şehir ve idarî tarihi için potansiyeli. *Kadim*, (5), 47-68.
- Aladağ, F. (2023b). Dijital şehir tarihi ve Osmanlı çalışmaları. Y. Uğur (Ed.), *Dijital Beşerî Bilimler ve Osmanlı Çalışmaları Kitabı* içinde (135-172. ss.), VakıfBank Kültür Yayınları.
- Alan, E. & Atçıl, A. (2018). *XVI. yüzyıl Osmanlı ulema defterleri*. Türkiye Bilimler Akademisi.
- Alkan Günay, N. (2019). 16. yüzyılın ikinci yarısında Hudâvendigâr sancağında beytü'l-mâl gelirlerinin tahsili. B. Kurt (Ed.), *Kanunî Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa Kitabı* içinde (755-766. ss.), Gaye Kitabevi.
- Alkan Günay, N. (2021). 16. yüzyıl sonlarında Kaplıca Subaşılığı. E. Gülsoy (Ed.), *Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa Kitabı* içinde (683-706. ss.), Gaye Kitabevi.
- Alkan Günay, N. (2022). 18. yüzyılda Selâtin evkafı mukataalarının işleyişi: Sultan Orhan Gazi evkafı mukataası örneği. *XVIII. Türk Tarih Kongresi (1-5 Ekim 2018) Kongreye Sunulan Bildiriler (V. Cilt) Kitabı* içinde (783-794. ss.), Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aslantürk, İ. B. (2007). *16. yüzyılda Yenişehir, Yarhisar ve Göynük nahiyeleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barakat, N. E. & Yaycıoğlu, A. (2022). Critical approaches to digital Ottoman studies: Promises and challenges. *Journal of Ottoman and Turkish Studies Association*, 9(2), 17-31.

- Barkan, Ö. L. (1943). *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları, Birinci Cilt Kanunlar*. Bürhaneddin Matbaası.
- Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye'de toprak meselesi toplu eserler -I*. Gözlem Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1988). Giriş. *Hudâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I* içinde (1-44. ss.), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Barkan, Ö. L. & Meriçli, E. (1988). *Hudâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Başar, F. (1997). *Osmanlı eyâlet tevcihâtı (1717-1730)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun tarihî coğrafyasına giriş I-Anadolu'nun idarî taksimatı*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını.
- Beyazıt, Y. (2010). XVI. yüzyıl sonlarında Osmanlı'da kaza sınırlarını belirleyen temel etkenler. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, (53), 75-98.
- Çakar, E. (2002). Kanuni Sultan Süleyman kanun-nâmesine göre 1522 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî taksimatı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 261-282.
- Ergene, B. & Dörtok Abacı, Z. (2022). The price of justice: Revenues Generated by Ottoman courts of law in the late seventeenth and early eighteenth centuries. *Journal of Near Eastern Studies*, 81(1), 25-52.
- Emecen, F. (2021). *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu beylikler dünyası*. Kapı Yayınları.
- Emecen, F. (1996). Beylikten Sancağa Batı Anadolu'da İlk Osmanlı sancaklarının kuruluşuna dair bazı mülâhazalar. *Belleten*, 60(227), 81-92.
- Emecen, F. (1998). Hudâvendigâr. *İslam Ansiklopedisi*, 18 içinde (285-286. ss.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Emecen, F. (2011). *Osmanlı Klasik Çağı'nda hanedan devlet ve toplum*. Timaş Yayınları.
- Emecen, F. (2015). *Osmanlı Klasik Çağı'nda siyaset*. Timaş Yayınları.
- Emen H. (2008). *166 ve 68 numaralı tahrir defterlerine göre XVI. yüzyılda Beypazarı kazası*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergenç, Ö. (2006). *XVI. yüzyıl sonlarında Bursa*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ergenç, Ö. (2012). *XVI. yüzyılda Ankara ve Konya*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ergenç, Ö. (2013). *Osmanlı tarihi yazıları şehir, toplum, devlet*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Erünsal, B. M. (2018). *XVI. yüzyıl sonlarında Hudavendigâr livası vakıflarından kesitler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gallert, T. (2016). Mapping Ottoman Damascus through new reports: A practical approach. E. Muhanna (Ed.), *The Digital Humanities and Islamic & Middle East Studies* içinde (175-195. ss.), De Gruyter.
- Gökçe, T. (1994). Anadolu Vilâyeti'ne dâir 919 (1513) tarihli bir kadı defteri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 215-259.
- Gökçe, T. (1996). 934 (1528) Tarihli bir deftere göre Anadolu Vilâyeti medreseleri ve müderrisleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (11), 163-177.

- Gregory, I. N., Donaldson, C., Hardie, A., Rayson, P. (2019). Modelling space in historical texts. J. Flanders, F. Jannidis (Ed.), *The Shape of Data in Digital Humanities: Modeling Texts and Text-Based Resources* içinde (133-149. ss.), Routledge.
- Gregory, I. & Ell, P. S. (2007). *Historical GIS, technologies, methodologies and scholarship*. Cambridge University Press.
- Gülsoy, E. (2021). Bey Livâsı'nın Fatih Sultan Mehmed Devri tahrîri ve idarî durumu üzerine yeni tespitler. E. Gülsoy (Ed.), *Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa Kitabı* içinde (608-623. ss.), Gaye Kitabevi.
- Günay, V. (1999). *XV. ve XVI. yüzyıllarda Bergama kazası*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harris, T. M. (2015). Deep geography-Deep mapping. D. J. Bodenhamer, J. Corrigan, T. M. Harris (Ed.), *Deep Maps and Spatial Narratives* içinde (28-33. ss.), Indiana University Press.
- Hızlı, M. (2003). Bursa mahkeme sicilleri rehberi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(1), 367-426.
- İnalcık, H. (1992). Bursa. *İslam Ansiklopedisi*, 6 içinde (445-449. ss.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalcık, H. (1988). The ruznamçe registers of the kadiasker of Rumeli as preserved in the Istanbul müftülük archives. *Turcica*, (22), 251-275.
- İnalcık, H. (1993). Adâletnâmeler. *Belgeler*, 2(3-4), 49-142.
- İnalcık, H. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu toplum ve ekonomi*. Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*. (Çev: R. Sezer), Yapı Kredi Yayınları.
- İpşirli, M. (2021). *Osmanlı ilmiyesi*. Kronik Kitap Yayınları.
- Kaplanoğlu, R. (1996). *Bursa yer adları ansiklopedisi*. Bursa Ticaret Borsası Kültür Yayınları.
- Kaplanoğlu, R. (2020a). *Hudâvendigâr livası tahrir defterleri Aydıncık ve Kirmastı kazası (Erdek, Bandırma ve M. Kemalpaşa ilçeleri)*. Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.
- Kaplanoğlu, R. (2020b). *Karesi livası tahrir defterleri Manyas kazası ve Haydarlar nahiyesi (Manyas ve M. Kemalpaşa ilçeleri)*. Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.
- Kaplanoğlu, R. (2021). *Hudâvendigâr livası tahrir defterleri Gönen kazası (Gönen İlçesi)*. Gaye Kitabevi.
- Kaplanoğlu, R. & Çalay, R. (2019). *Hudâvendigâr livası tahrir defterleri Kete kazası (Nilüfer-Keles-Mudanya-Gemlik ve Armutlu ilçeleri)*. Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.
- Kaplanoğlu, R. & Topçu, N. (2021). *Hudâvendigâr livası tahrir defterleri Orhaneli, Keles, Harmancık, Büyükorhan ve Dursunbey / Gökçedağ*. Gaye Kitabevi.
- Kaplanoğlu, R. & Yalazı, Ş. (2020). *Hudâvendigâr livası tahrir defterleri Mihaliç kazası (Karacabey ilçesi)*. Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.
- Kardeş, M. E. (2019). Mekânın politikliğine dair: Mekân üretiminin dayanakları. B. Gönencgil, T. A. Ertek, I. Akova, E. Elbasi (Ed.), *1st International Geography Congress Proceedings Book* içinde (636-641. ss.), İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, İ. (2013). Coğrafi düşüncede mekân tartışmaları. *Posseible*, (4), 34-47.

- Kunt, İ. M. (1978). *Sancaktan eyalete 1550-1650 arasında Osmanlı ümerası ve il idaresi*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kuru, L. (2018). XVI. yüzyılın ikinci yarısında Rumeli kadılıkları. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 261-294.
- Kuru, L. & Önal, A. (2018). *Osmanlı kaza teşkilatı (1078/1667-1668 düzenlemesine göre)*. Yeditepe Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. (Çev: I. Ergüden), Sel Yayıncılık.
- Orbay, K. (2006). Vakıfların bazı arşiv kaynakları (Vakfiyeler, şeriye sicilleri, mühimmeler, tahrir defterleri ve vakıf muhasebe defterleri). *Vakıflar Dergisi*, (29), 27-41.
- Orbay, K. (2007). 16. ve 17. yüzyıllarda Bursa ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaretî'nin malî tarihi (1553-1650). *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, (22), 125-158.
- Orbay, K. (2011). Vergi kayıtları, mahsul miktarları ve fiyatlar: Vakıfların rûsûm, a'sâr-ı hubûbât defterleri. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, (30), 127-144.
- Orbay, K. (2012). Orhan Gazi Vakfı'nın mali tarihinden bir kesit (1593-1641). *Vakıflar Dergisi*, (38), 65-84.
- Orbay, K. (2018). Vakıf muhasebesi ve kurumsal etkinlik; kayıt sistemi, defterler ve denetim. *XVII. Türk Tarih Kongresi içinde (1719-1730. ss.)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1994). *Hukuk ve idare adamı olarak Osmanlı Devleti'nde kadı*. Turhan Kitabevi Yayınları.
- Öz, M. (2010). Tahrir. *İslam Ansiklopedisi*, 39 içinde (425-429. ss.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özkılınç, A., Karazeybek, M., Sivridağ, M., Yüzbaşıoğlu, M. (1995). *166 numaralı muhasebe-i vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Özçelik, U. (2018). *Kazasker atama ruznamçelerinden Anadolu Kazaskerliği 7 numaralı defterin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H 1099-1101- M 1688-1690)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztaner, E. (2024, Şubat 5). Mapping Ottoman epirus project. <https://www.digitalottomanstudies.com/post/mapping-ottoman-epirus-mapoe-1?lang=tr>
- Purtul, İ. (1999). *Tahrir defterlerine göre XV. yüzyıl sonlarından XVI. yüzyıl sonlarına kadar Akhisar (Pamukova) Nahiyesi'nin durumu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Singer, A. (1990). Tapu tahrir defterleri and kadı sicilleri: A happy marriage of sources. *Tarih*, (1), 95-125.
- Sz. Simon, E. & Demeter, G. (2023). The impact of Ottoman rule on the population and settlement structure southern Transdanubia (1540s-1780s). *GIStorical Studies*, (4), 1-30.
- Sz. Simon (2025, Şubat 12). A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu defter) feldolgozása II.

https://mnl.gov.hu/k_132475_a_magyarorszagi_hodoltsag_es_hodoltsagi_peremvidek_katasz_teri_iratainak_feldolgozasa_ii

Şahin, İ. (2006). *Osmanlı Döneminde konar-göçerler*. Eren Yayınları.

Tekgöl, N. (2019). Kanunî Dönemi Hudâvendigâr yetki alanı problemleri. B. Kurt (Ed.), *Kanunî Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa içinde (707-725. ss.)*, Gaye Kitabevi.

Toprakeşenler, S. (1994). XVI. yüzyılda Göynük ve Yenice-Taraklı kazaları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Turğut, V. (2011). *Bilecik bölgesi örneğinde 16. yüzyılda vakıflar ve şehirleşme*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uğur, Y. (2014). *The historical interaction of the city its mahalles: Ottoman Edirne in the late seventeenth and eighteenth centuries*. (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uğur, Y. (2016). *Osmanlı şehir tipolojileri ve atlası*. TÜBİTAK 3501 (Proje No: 114K305), <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/615657/osmanli-sehir-tipolojileri-ve-atlasi-1450-1700>

Uğur, Y. (2018a). Big data in Ottoman urban studies: A relational approach to the archival data and to socio-spatial analyses of an Early Modern Ottoman city. *Social Sciences*, 7(59), 1-12.

Uğur, Y. (2018b). Mapping Ottoman cities: Socio-spatial definitions and groupings (1450-1700). *Journal for Early Modern Cultural Studies*, 18(3), 16-65.

Uğur, Y. (2024) Osmanlı şehirlerini haritalamak: Sosyo-mekânsal benzerlikler ve özgünlükler (1520-1540). <https://marmara.academia.edu/YunusUgur>

Uzunçarşılı, İ. H. (1957). İstanbul ve Bilâd-ı selâse denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılıkları. *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, (3), 25-32.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nde ilmiye teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ük, B. (2016). *Anadolu Kazaskerliği 6/1 nolu ruznamçe defterine göre Anadolu'da kadılık kurumu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Wrisley, D. J. (2021). Jenstad Janelle map of Early Modern London. *Renaissance and Reformation*, 44(3), 231-235.

Yaycıoğlu vd. (2022). Mapping Ottoman Epirus (MapOE, <https://mapoe.stanford.edu/>). *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 9(2), 145-152.

Zilfi, M. C. (2008). *Dindarlık siyaseti Osmanlı uleması Klasik Dönem sonrası*. (Çev: M. F. Özçınar), Birleşik Dağıtım Kitabevi.

CBS ile Yürütülen Tarih Araştırmalarının Açık Erişim Sunan Web Sayfaları

<https://mapoe.stanford.edu/projects>. (2025, Şubat 12).

<https://mapoflondon.uvic.ca>. (2025, Şubat 12).

<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/oszman>. (2025, Şubat 12).

<https://tr.ottolegal.net>. (2025, Şubat 12).

<https://cordis.europa.eu/project/id/867474>. (2025, Şubat 12).

<https://urbanoccupations.ku.edu.tr>. (2025, Şubat 12).

EXTENDED ABSTRACT

The administrative division of the nation's lands -classified as mîrî, öşrî, and haracî- into provinces, districts, and sub-districts formed the framework of the Ottoman State. Qadis administered each kaza in the judicial-administrative divisions, while governors handled the military-administrative provinces and districts. Governors conveyed the Sultan's administrative authority (örfî), while qadis represented his judicial authority (şer'î), and this structure reflected the division of powers premise of Ottoman state ideology. After this first regulation, according to their revenue, sanjaks were divided into has, zeamet, timar, waqf, and mülk (private holding). Thus, the reaya of each sanjak was defined in financial and administrative terms by names such as has reaya, zeamet reaya, and waqf reaya, depending on the type of land they lived on. A similar classification has been made for the nomadic reaya according to the land where they spring or winter. The practice of tahrir records this spatial organization established by the Ottoman Empire in the lands under its control.

However, the formation of administrative territories (örfî) and judicial (şer'î) jurisdictions in the Ottoman provincial administration was an ongoing process, as seen in the tahrir registers. Under the broader classification summarized above, factors such as the geographical structure of the sanjaks, the division of revenue items into mukataa parts, the establishment of new districts by subdividing existing ones, or the consolidation of multiple districts under a single qadi contributed to continual changes. In other words, new jurisdictions emerged on the map defined by words and numbers in the tahrir registers. These jurisdictions can be traced not only through tahrir registers but also through other period sources.

Examining this entire structure reveals how the state actively shaped space (conquered lands) to establish its own order. Lefebvre's theory of the production of space also highlights the role of the state and power in shaping spatial organization. Indeed, an early modern parallel to Lefebvre's findings on the relationship between state and space appears in the spatial organization and administrative structure of the Ottoman Empire. The state existed through its control over land-drawing borders, dividing regions, mapping territories, and structuring space based on its authority. It is a hierarchically organized, segmented, and regulated space within a designed framework. From this perspective, the practice of tahrir marked the initial stage of the Ottoman state's spatial construction. However, the production of space did not conclude with the Tahrir practice; it evolved over time.

Analyzing this structure solely through tahrir registers as the primary source for administrative division studies in the Ottoman Empire offers only a partial view. A more comprehensive understanding of the causes, outcomes, and temporal changes in the spatial organization of Ottoman sanjak administration requires integrating tahrir registers with additional sources that provide insight into administrative territories and judicial jurisdictions. These include court records, timar and zeamet ruznamçe registers, and ulema registers. Processing spatial data from various document types related to a specific sanjak across different time periods through geographical information systems (GIS) enables a holistic interpretation of all jurisdictions (örfî and şer'î) that evolved over centuries. In this regard, such an approach can contribute to Ottoman sanjak and district administration studies regarding methodology and analytical framework. This article will first review the existing literature on the application of GIS in historical research and Ottoman history, then explore the insights this method offers in the case of Hudâvendigâr Sanjak.